

ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ШЕСТИРІЧНОГО ВІКУ

Анотація. У статті проаналізовано результати дослідження, спрямованого на вивчення характеру батьківсько-дитячих взаємин як передумови виховання відповідальності у молодших школярів шестирічного віку. Визначено основні недоліки у сімейному вихованні дітей шестирічного віку, які негативно позначаються на формуванні в них відповідальності.

Ключові слова: сім'я, функції сім'ї, батьківсько-дитячі взаємини, відповідальність, особистісні якості

Сім'я є первинним осередком суспільства, в якому починається і проходить життя дитини. За сприятливих умов дитина набуває в сім'ї початкових моральних знань, залучається до міжособистісних стосунків, що сприяє її соціалізації, готує до адекватного входження в інші мікрогрупи та макросоціум у цілому (Е.Арутюнянц, Д.Берто, О.Докукіна, В.Дружинін, З.Кісарчук, Т.Кравченко, А.Повалій, В.Постовий, О.Хромова та ін.).

З-поміж основних функцій, що покладаються на сім'ю як соціальний інститут, важливе місце належить виховній, яка здійснюється в процесі задоволення індивідуальних потреб дорослих членів у батьківстві та материнстві, взаєминах із дітьми, їхньому вихованні, самореалізації батьків у дітях.

Одним із аспектів, який потребує в сучасних умовах особливої уваги з боку батьків, є виховання у підростаючої особистості відповідальності як сукупності моральних знань, уявлень, мотивів, умінь розв'язувати проблеми, втілювати відповідні цінності в норми повсякденного життя, реальну поведінку, що виступає передумовою психологічного комфорту дитини у соціальній групі, сприяє формуванню в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення.

Зважаючи на це, ми провели дослідження, спрямоване на вивчення характеру батьківсько-дитячих взаємин як передумови виховання

відповідальності у молодших школярів шестирічного віку. Анкетування, бесіди з батьками та матерями учнів дали можливість на основі їх аналізу і узагальнення створити загальну картину досліджуваного феномена.

Так, відповідаючи на запитання анкети: «Що Ви знаєте про свою дитину, що найбільше цінуєте в ній?», майже половина батьків (49,7%) обмежилася твердженням «усе». Поряд із цим 39,0% батьків відзначили конкретні риси сина або доньки: «добра, допитлива, життєрадісна», «уважний, наполегливий», «неохайний, зацікавлений», «добре знаю характер своєї дитини, можу передбачити вчинки, які вона може здійснити», «добрий, відповідальний», «гарна, спокійна», «жвава, весела, енергійна, добра, любить ходити в школу, навчатися», «старанний, розсудливий» тощо. 11,3% батьків утрималися від відповіді на це запитання.

Серед особистісних якостей, які батьки найбільше поцінують у своїх дітях, було названо такі, як доброта, ширість, чуйність (45,0%), привітність, щедрість (34,1%), слухняність (30,2%), старанність, наполегливість (19,0%), відповідальність, працьовитість (17,3%), цілеспрямованість, уміння доводити справу до кінця (8,1 %). 5,1 % батьків зазначили, що вони цінують у своїй дитині все.

На слова «можна», «не можна», «треба» завжди, за твердженням батьків, адекватно реагує дві третини дітей, тоді як у інших випадках за різних умов може виявлятися непослух.

У поведінці шестирічок батьків найчастіше непокоїть «упертість, підвищена вразливість», «прагнення лідерства», «намагання підіграти іншим», «неуважність», «невміння контролювати свої дії», «невпевненість у собі, скутість». Це відзначають 48,2% батьків. 51,8% респондентів зауважили, що поведінка дитини не викликає у них жодного занепокоєння.

Усі батьки наголосили на тому, що сину/дочці подобається ходити до школи, вони завжди йдуть туди із задоволенням.

До видів діяльності, які подобаються дитині, батьки (42,3%) віднесли різні види художньої творчості (малювати, розфарбовувати, ліпити, вирізати,

майструвати). 39,6% батьків вибрали відповіді, в яких зазначалося, що дитина любить «прибирати в кімнаті», «виконувати якусь роботу разом із батьками», «поратися на кухні, мити посуд». Інші опитані (18,1 %) не дали на це запитання жодної відповіді.

Серед типів різних завдань, яким шестирічні діти надають перевагу, більшість батьків відзначила «легкі, знайомі, які гарантують успіх».

При проведенні опитування пропонувалося вказати, що для дитини, на думку батьків, є важливішим: «заслужити схвалення і заохочення дорослого» чи «прагнення виконати доручення, довести свою спроможність у цьому». 63,1% батьків обрали перше з наведених тверджень. Це, на наш погляд, пояснюється віковими особливостями дітей шестирічного віку, великим авторитетом для них дорослих, що зумовлює прагнення одержати їхнє схвалення. Підтверджується ця думка і при аналізі відповідей на інші запитання анкети.

За умов здійснення дитиною поганого вчинку, провини в чомусь 86,5% батьків вдаються до суворої розмови з попередженням і висловлюють прохання «більше так не робити». 5,6% батьків застосовують такі способи покарання, як «поставити в куток», «примусити виконувати роботу, яка не подобається дитині», «заборонити займатися улюбленою справою». 7,9% респондентів не дали відповіді на це запитання.

З відповідей батьків випливає, що вони майже не стикаються з труднощами у вихованні дітей (лише 3,0% опитаних назвали таку рису, як упертість сина/дочки як негативний чинник у батьківсько-дитячих взаєминах).

З батьками було проведено бесіду, мета якої полягала у з'ясуванні розуміння ними сутності відповідальності, важливості її виховання у дітей шестирічного віку й основних засобів, які, на їхню думку, є дійовими для цього. Одержані під час бесіди відповіді засвідчують, що батьки розуміють відповідальність як «серйозне ставлення до навчання», «гарне поводження, щоб не доводилося за неї червоніти», «дотримання свого слова»,

«обов'язкове виконання доручень».

Усі без винятку дорослі члени сімей визнали важливість цієї якості особистості й погодилися з тим, що її слід виховувати в дитини змалечку.

Щодо засобів виховання у дітей шестирічного віку відповідальності, серед основних було зазначено: «постійний контроль за дитиною», «роз'яснення її обов'язків, батьківських вимог». 2,4% батьків серед дієвих виховних засобів назвали власний приклад.

Допомагають дітям у підготовці домашніх завдань 29% матерів і 32% батьків. Не допомагають, але постійно контролюють цей процес 49% матерів і 36% батьків. Для більшості сімей характерним є серйозний контроль за дозвіллям дитини: майже 54% матерів і 37,3% батьків знають, де і з ким дитина проводить свій вільний час.

Здійснюючи анкетування дорослих членів сімей, ми зважали на те, що батьки з різних причин можуть не завжди давати правдиві відповіді на поставлені в анкеті запитання. Для мінімізації цього недоліку ми проводили паралельне опитування дітей і батьків. Наведемо приклад такого виду анкетування.

Запитання для батьків

1. Які риси характеру Ви хотіли б виховати у своєї дитини?
2. Чи має дитина вдома постійні доручення?
3. Чи самостійно дитина виконує домашні завдання?
4. Чи заохочуєте ви дитину до прояву зусиль у подоланні проблем, які в не? виникають?
5. Що вас засмучує в дитині (безвідповідальність, лінощі, непосидючість, неохайність)?

Запитання для дітей

1. Які твої риси (посидючість, відповідальність, акуратність, працелюбність) найбільше подобаються батькам?
2. Які доручення ти виконуєш удома?
3. Хто допомагає тобі виконувати домашні завдання?

4. За що батьки тебе схвалюють?

5. За що тебе карають вдома?

Аналіз одержаних відповідей, їх зіставлення допомогли уточнити певні дані, набути уявлення щодо ставлення батьків до виховання у дітей шестирічного віку відповідальності, виявити конкретні дії у цьому напрямі.

У сучасній сім'ї основне навантаження у виконанні виховної функції несе мати. Батько переважно виступає в ролі господаря, годувальника і, як це не парадоксально, організатора внутрішньосімейного повсякдення. Доволі часто – це розпорядник, суддя і виконавець «вироку». Таке суперечливе становище матері й батька накладає певний відбиток на формування внутрішньосімейного укладу, нерідко призводить до дезгармонізації взаємин старших і молодших членів сімейного колективу.

У цілому батьки вважають, що саме вони здійснюють основний виховний вплив на дітей. Певне значення, на їхню думку, має також вплив неформальних об'єднань, кінопродукції та комп'ютерних ігор. Вплив книжок і школи розцінюється ними як незначний. Батьки здебільшого розуміють виховання як цілеспрямований процес впливу на дитину (для виховання необхідно обрати певний проміжок часу, відповідні методи і «виховувати»). Водночас вони недооцінюють виховний вплив повсякденного життя сім'ї, значення власної поведінки у побуті, звичайного родинного спілкування, не розуміючи, що саме повсякденний вплив зумовлює вироблення у дитини на неусвідомленому рівні певних стереотипів вчинкової діяльності, які, в свою чергу, визначають не тільки окремі звички й життєві установки, а й значною мірою впливають на формування моделі власного майбутнього життя.

Аналіз та узагальнення відповідей анкети, бесіди з батьками, цілеспрямовані спостереження дали можливість визначити основні недоліки у сімейному вихованні дітей шестирічного віку, які негативно позначаються на формуванні в них відповідальності. До них належать:

1. Дефіцит спілкування батьків із дітьми. Виявляючи турботу про матеріальне забезпечення, добробут і затишок сім'ї, батьки приділяють

незначну частину вільного часу спілкуванню з дітьми. Вони не цікавляться друзями дитини, її проблемами, захопленнями. Поступово це призводить до виникнення непорозумінь між батьками і дітьми, їхнього відмежування, а отже, не сприяє цілеспрямованому вихованню дитини, зокрема щодо формування у неї якостей відповідальності..

2. Невміння батьків залучати дитину до спільної діяльності. Багато хто з дорослих намагається відгородити сина, дочку від сімейних турбот і справ. Одним із поширених мотивів такої поведінки батьків є батьківська нетерплячість. Пояснюють це словами: «Ніж навчати і чекати, краще самому все зробити».

3. Негативний приклад із життя батьків. Щоденно діти фіксують вчинки, ставлення, оцінки своїх батьків, що певною мірою виховує шестирічок, формує їхні погляди, ціннісні орієнтації, ставлення до інших, характер. Основним способом засвоєння досвіду батьків є характерне для дітей цього віку наслідування.

4. Безсистемність виховних впливів батьків. Незнання або недооцінка закономірностей процесу виховання виявляється в позиції батьків виховувати від випадку до випадку: перевірити успіхи в навчанні, покарати за негарний вчинок, спробувати реалізувати поради класного керівника і через кілька днів забути про них, висунути вимогу до дитини й не перевірити її виконання. Такий епізодичний вплив на дітей шестирічного віку породжує непослух, відсутність твердих моральних переконань, безвідповідальність, розходження між словом і ділом.

5. Система заборон як основа сімейного виховання. Цей недолік є наслідком, з одного боку, переконаності батьків у необхідності бути суворими, не випускати з поля зору нічого поганого в поведінці дитини, а, з іншого — не вміння організувати життя дитини так, щоб вона могла постійно вправлятися в правильній поведінці. Ця система породжує негативне ставлення дитини до волі старших (прагнення обдурити, не виконати вимогу), призводить до гальмування розвитку самостійності,

відповідальності, ініціативи.

6. Неузгодженість дій зі школою. У тих випадках, коли батьки вважають ставлення вчителя до дитини «необ'єктивним», вони не погоджуються з його діями, нерідко займають педагогічно неправильну позицію: обговорюють ці питання в присутності дітей, висловлюють негативні оцінки на адресу вчителя, приймають рішення, які суперечать його діям.

7. Запізнення у прийнятті рішень, тобто запізнiла педагогічна «діагностика». Цей недолік виявляється в невмінні батьків правильно оцінити ті чи інші прояви дитини, в небезпеці прогледіти «дитячі вибрики», непослух, формування негативних якостей.

Одержані результати діагностики батьків дають можливість стверджувати, що для певної частини сімей характерним є незадовільний стан як виховання дитини загалом, такі формування в неї відповідальності. У таких сім'ях діти доволі часто піддаються фізичним методам покарання, батьки виявляють байдужість до навчання сина/доньки, не цікавляться їхніми інтересами, уподобаннями. Відчуваючи на собі подібний вплив, діти поступово набувають переконаності втому, що саме він є «нормою», і не розуміють, чому їхня поведінка викликає осуд у школі, в інших людей. Для них характерною є байдужість до інших людей, іноді вони виявляють агресивність.

Таких сімей було виявлено 9,7%.

Досить значною була група сімей, у яких сповідуються певні моральні ідеали. Батьки дотримуються культурних традицій і залучають до цього дітей. Проте батьківсько-дитячі взаємини вибудовуються на незаперечному авторитеті дорослих (найчастіше одного з них). Дитина обмежена у проявах самостійності, всі дії і вчинки потребують дозволу батьків. Молодші школярі шестирічного віку, які виховуються в таких сім'ях, характеризуються нестійкими й дещо обмеженими моральними знаннями та уявленнями, побоюються брати на себе будь-яку відповідальність. У своїх діях

дотримуються позиції «веденого», покладаючись в усьому на думку Іншого. Їхня поведінка характеризується нестійкістю, відсутністю переконаності у своїй правоті, частими проявами безвідповідальності.

Таких сімей було виявлено 43,1 %.

Для 45,6% відсотків батьків характерною була досить добра обізнаність з моральними нормами, які вони не тільки прагнуть передати своїм дітям, а й застосовують для цього різноманітні форми та методи, що ґрунтуються на засадах демократії і співробітництва. Діти в таких сім'ях користуються любов'ю батьків; їм можуть доручатися конкретні справи, до яких вони ставляться з певною мірою відповідальності. Однак виявляється й деяке потурання дитячому небажання виконати якесь завдання; самі завдання не завжди мають систематичний характер, у переважній більшості випадків відзначаються епізодичністю.

У 22,2% сімей існують гармонійні взаємини як між дорослими, так і між дорослими і дітьми, розвинене внутрішньосімейне спілкування. Цим сім'ям притаманна наявність спільних справ, в яких кожен має відповідальність за поставлене перед ним завдання. За умов виникнення у дитини труднощів, що спричинює небажання доводити справу до кінця, їй надається допомога, дається можливість виявити ініціативу. Це сприяє тому, що у дітей шестирічного віку виховується відповідальність (як на емоційному, так і на поведінковому рівнях); вони не бояться звернутися за порадою до дорослих, але намагаються виконати все самостійно. Такі риси переносяться і на спілкування з однолітками.

Належність батьків до тієї чи іншої з виокремлених нами груп розглядалася за наявністю у них певного рівня підготовки до виховання в дитини шестирічного віку відповідальності. Отже, в результаті проведення констатувального етапу експерименту до високого рівня підготовки було віднесено 22,2% батьків, до середнього — 45,6%, до нижчого, ніж середній, — 43,1 %, до низького рівня — 9,7% респондентів.

На основі отриманих даних, співвіднесення їх із результатами

діагностики молодших школярів було зроблено висновок про існування зв'язку між підготовкою батьків до виховання у дітей шестирічного віку відповідальності і сформованістю цих якостей в останніх. Водночас були виявлені випадки деякого розходження між впливом сімейного виховання і реальним станом вихованості дитини. Як показали поглиблені дослідження, це було зумовлено переважанням впливу вчителя на учня над впливом батьків, а також активним залученням його до навчально-виховного процесу. Однак у таких дітей зазвичай наявність досить високого рівня знань далеко не завжди супроводжувалася відповідними емоційними реакціями і поведінковими актами відповідального спрямування. Тобто в структурі особистості когнітивний компонент домінував над емоційно-мотиваційним і конативним.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна сім'я не завжди надає належну увагу вихованню у дітей шестирічного віку відповідальності. Це вимагає цілеспрямованої роботи, зміст якої сприяв би підвищенню ефективності сімейного виховання у досліджуваному напрямі, забезпечував вирішення завдань формування та розвитку особистості дитини.